

Frank Fischer

Fackkunskaper i en deliberativ demokrati

Att underlätta deltagardrivna forskningsprocesser

Mätt efter medborgardeltagande lämnar den amerikanska demokratin mycket övrigt att önska.¹ Deltagandet är lågt och en hög andel av medborgarna uppger att de har liten eller ingen kontakt med sina politiker; många säger att den demokratiska processen får dem att tappa intresset. Detta är verkligen oroväckande, eftersom medborgardeltagande är den normativa hörnstenen i ett demokratiskt system.

Det finns gott om förklaringar till fenomenet, alltifrån hinder för väljarregistrering och politiskt utanförskap till problem förknippade med komplexitet eller inkompetens bland medborgarna. Exempelvis Zolo, Offe och Habermas menar att komplexiteten i dag praktiskt taget omöjliggör demokrati annat än i en mycket begränsad form.² De västerländska politiska systemen organiseras i så hög grad med utgångspunkt i funk-

1. Robert D. Putnam, *Den ensamme bowlaren: Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse* (2006); Theda Skocpol, *Diminished democracy: From membership to management in American civic life* (2003).

2. Danilo Zolo, *Democracy and complexity: A realist approach* (1992); Claus Offe, *Modernity and the state: East, west* (1996); Jürgen Habermas, *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (1996).

tionellt specialiserade uppgifter utförda av skilda grupper att fragmenteringen nu anses ha nått en nivå som medför att det är mycket svårt för de folkvalda representanterna, och än mer för den breda allmänheten, att få ett samlat grepp om besluten.

Med tanke på den nuvarande komplexitetsgraden menar somliga till och med att det låga medborgardeltagandet är ett sundhetstecken. Andra går ännu längre i sin argumentation mot deltagande och framställer det som ett vänsterprojekt påtvingat medborgare som egentligen vill att de folkvalda tar hand om problemen.³ Amerikanska medborgare sägs ha litet intresse av att ta del i politiken. Det stämmer också att det har framkommit synpunkter i undersökningar och fokusgrupper som tyder på att många ser politiska dispyter och politisk oenighet som ett systemets misslyckande. Deliberation kan, enligt dessa röster, vara till men för en effektiv utformning av politiken. Men man behöver inte lovprisa detta sakernas tillstånd. Det kan lika gärna vara inskolningen i det politiska systemet som leder till apati och likgiltighet. Ytterligare ett argument för att deliberation skadar det politiska problemlösandet är att valmöjligheterna begränsas och grundas på ett visst samhällsskiktets intressen, ofta i

tydlig konflikt med andra gruppers intressen.

Diskussionen om demokrati och deltagande i ett komplext samhälle är knappast ny. De klassiska debatterna mellan Lippmann och Dewey handlade till stor del om möjligheten till medborgardeltagande i ett framväxande teknologiskt samhälle.⁴ Man såg den nya komplexiteten som ett allvarligt hot mot den amerikanska demokratins framtid, inte minst då den kombinerades med den typ av demagogi som förekom i det västerländska samhället under och efter andra världskriget. Detta samhälle beskrevs allt oftare som ett elitstyrt masssamhälle som gav den enskilde medborgaren allt mindre politiskt utrymme i den politiska processen. Dewey såväl som Lippmann frågade sig hur allmänheten skulle hantera den komplexitet som präglar ett starkt differentierat och teknikkdrivet samhälle. Hur skulle medborgarna kunna delta i politiskt beslutsfattande som var så påtagligt beroende av expertkunskaper? Lippmann såg inte mycket hopp för medborgaren, medan Dewey efterlyste en arbetsdelning mellan experter och medborgare. På det tekniska området skulle experter empiriskt identifiera grundläggande sociala behov och problem, medan medborgare skulle skapa de demokratiska förutsättningarna för

3. John R. Hibbing och Elizabeth Theiss-Morse, *Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work* (2002); Richard A. Posner, *Law, pragmatism and democracy* (2003).

4. Walter Lippmann, *The phantom public* (1925); John Dewey, *The public and its problems* (1927).

att driva frågor politiskt. Båda dessa processer kunde sammanföras med hjälp av gemensamma överläggningar. För att väva samman processerna underströk Dewey behovet av att förbättra metoderna och villkoren för debatt, diskussion och påverkan. Från detta perspektiv kunde en ny roll för experterna föreställas.⁵ Den vetenskapligt utbildade politiskt sakkunnige som var på väg att växa fram – stadsplanerarna, policyexperterna, hälso- och miljövärdsspecialisterna och så vidare – skulle inte enbart bidra till problemlösningen med sin sakkunskap, utan också kombinera detta med en ny funktion: att främja offentlig deliberation och underlätta kollektiva läroprocesser. I stället för att bara avge omdömen skulle dessa experter analysera, tolka och klargöra. Om experterna, i sina roller som lärare och uttolkare, kunde dechiffrera det teknologiska samhället på ett sådant sätt att medborgarna fick möjlighet att göra förnuftiga politiska bedömningar, skulle de konstitutionella arrangemang som tillkommit för att främja allmänintresset framför särintressen kunna fungera så som det från början var tänkt.

Sedan dess har expertisen inom samhällsvetenskapen rört sig i en an-

nan riktning. I stället för att tjäna medborgarna som »vägledare«, så som Lasswell föreställde sig dem, har de politiskt sakkunniga i huvudsak inskränkt sina aktiviteter till den mer begränsade uppgiften att förmedla allmänhetens åsikter till en elit av beslutsfattare.⁶ Inom den politikorienterade samhällsvetenskapen fick den pedagogiska funktionen en underordnad roll, och ofta sökte man i stället efterlikna medicinens och juridikens mer auktoritativa konsultativa förhållningssätt, vilket byggde på stark auktoritet och autonomi samt hög status.⁷ Enligt ett sådant synsätt är policyforskningen till för att utveckla programmatiska åtgärder för »samhällskroppen«, så att man kan behandla ekonomiska och sociala problem på ungefär samma sätt som läkare skriver ut recept för behandling av människokroppen. På så sätt kom experterna i stor utsträckning att skiljas från de vanliga medborgarna. I stället för att möjliggöra demokratisk deliberation, så som Dewey och hans efterföljare hade hoppats på, skapade de först och främst en topstyrd, teknokratisk form för samråd och beslutsfattande.⁸ Olika forskare menar i dag att tillväxten av denna elit av »specialister

5. Harold D. Lasswell, *Democracy through public opinion* (1941).

6. Richard M. Merelman, »On interventionist behavioralism: An essay in the sociology of knowledge«, i *Politics and Society*, vol 6, nr 1 (1976), s 57–78.

7. Robert Axelrod, »The medical metaphor«, i *American Journal of Political Science*, vol 21, nr 2 (1977), s 430–432.

8. Heinz Eulau, *Technology and civility: The skill revolution in politics* (1977); Frank Fischer, *Technocracy and the politics of expertise* (1990).

på offentlig politik« hotar att ersätta det demokratiska styret med »ett kvasisifmyndarskap utövat av autonoma experter«, som inte längre står till svars inför allmänheten.⁹

Än värre är att vi under de gångna årtiondena har sett att dessa experter själva inte kan svara på många av våra mest angelägna politiska frågor. De saknar inte bara lösningar på många av de problem som vi ställs inför – det visar sig också att de inte är de neutrala och objektiva deltagare som de har velat låta påskina. Alltför ofta har de i sin roll, medvetet eller ej, legitimerat beslut som fattats någon annanstans av politiska eliter.

Den centrala frågan är då om vi ändå kan lyckas förverkliga idén om samråd mellan medborgare och experter? Ser vi närmare på saken finner vi många exempel på att medborgarna är i stånd att spela en mycket aktivare roll än man vanligen tror. Detta visar sig i alltifrån konsensuskonferenser till »populärepidemiologi«. ¹⁰ Av dessa exempel kan vi även utläsa att deliberation är en allt annat än enkel fråga. Praktiska erfarenheter av deliberativt deltagande visar att det är ett komplicerat företag som knappast är tillrädligt i alla lägen. Om man inte tar särskild hänsyn till

villkoren för lyckad deliberation kan det lätt gå fel, och misslyckanden förser deliberationens kritiker – sådana finns det gott om – med skarp ammunition. Deliberation måste brukas med förnuft. I vissa avseenden kan det hela liknas vid trädgårdsskötsel. Man måste tillföra rätt mängd vatten och näring, och sedan veta när det är dags att låta naturen sköta resten.

Här är det alltså inte frågan om ett naivt rop efter offentligt massdeltagande. Fokus ligger på att föra in fler möjligheter till deliberation för dem som är angelägna om att delta på detta sätt. Även om detta inte gäller för alla, finns det många som skulle delta aktivt i deliberativa processer om de bara fick möjligheten. Bristen på politiskt utrymme för genuin diskussion och deliberation är inget sunt tillstånd för ett samhälle som är stolt över att vara demokratiskt.

Eftersom praktiker formas av underliggande teorier är det i denna diskussion viktigt att fundera över den deliberativa demokratiteorin i sig. Även om den deliberativa demokratin inte nått de främre leden i den politiska sfären, så är den ett centralt tema i den akademiska världen. Det intresse som deltagande och medborgardeliberation

9. Robert A. Dahl, *Demokratin och dess antagonister* (2002), s 514, ändrad översättning.

10. Fischer använder här den engelska termen *popular epidemiology*. På svenska motsvaras detta av »populärepidemiologi«, som myntats för att beskriva hur människor förstår risker genom sina vardagliga erfarenheter av hälsa, sjukdom och relaterade fenomen. Se Björn Ramel, »Risk-kommunikation eller att tala med patienten om risker: Patientinflytandet brister i Sverige«, i *Läkartidningen*, vol 101, nr 15–16 (2004), s 1416. Övers anm.

väcker inom dagens samhällsvetenskap visar på möjligheten att skapa nya och innovativa former för deltagande. Dock kommer vi i nästa avsnitt att se hur vissa av de huvudantaganden som den teoretiska diskussionen vilar på kan komma att hämma utvecklingen av nya förhållningssätt. I detta syfte företar vi en närmare granskning av den deliberativa demokratiteorin i dagens politiska forskning och diskussioner.

Deliberativ demokrati: lärdomar inom politisk teori om deltagande

Sedan början av 1990-talet har frågan om deliberation blivit något av en tillväxtbransch inom demokratiteori. Inriktningen har främst uppkommit som en motvikt mot den förenklade syn på individens handlande som dominerar inom de flesta tongivande intressebaserade statsvetenskapliga teorier, i synnerhet *rational choice*. I dessa teorier betonas att medborgare på ett rationellt sätt strävar efter att tillgodose sitt egenintresse. De anses veta vad som ligger i deras eget intresse och vad de själva önskar, något som därmed behandlas som förhållandevis beständiga och kända fakta. I teorier av detta slag finns det litet eller inget utrymme för gemensamma intressen, gemensamma övertygelser eller delibe-

ration – bortsett från ett erkännande av deras retoriska betydelse i den politiska debatten. I skarp kontrast till detta står den deliberativa demokratiteorins syn på medborgarna. Man förnekar inte att medborgarna fattar många, kanske till och med de flesta, av sina beslut för att tillfredsställa sina egna intressen, men menar att de också är i stånd att moraliskt reflektera över sina handlingar och att de ibland är beredda att samarbeta med andra medborgare för att tillgodose gemensamma intressen. Tanken om det goda samhället och hänsynen till andras behov och intressen kommer medborgarna att då och då reflektera över redan befintliga intressen och möjligheten att skapa nya. Mot den bakgrunden skulle politikens nya uppgifter bland annat bestå i att utforma demokratiska institutioner som stärker medborgarnas möjligheter till oinskränkt och jämlikt deltagande, samtidigt som medborgarna söker tydliggöra, utvidga och bearbeta gemensamma uppfattningar och värderingar i det gemensamma problemlösningsarbetet.¹¹

För deliberativa demokrater är deliberation mellan medborgare alltså en lösning på de frågor om både legitimitet och problemlösning som den moderna staten står inför. Med projektet som sådant tar man ett viktigt steg framåt. Men det lutar fortfarande mycket

11. Shawn W. Rosenberg, »Restructuring the concept of deliberation«, paper presenterat vid American Political Science Associations årliga konferens i Philadelphia, USA, augusti 2003.

mer åt teori än praktik. Forskare som Chambers, som visat på en parallell utveckling i form av deliberativa opinionsundersökningar, medborgarpaneler och konsensuskonferenser, menar att den deliberativa demokratin nu är på väg att omvandlas från ett teoretiskt projekt till en »arbetshypotes«.¹² Men även om sådana konkreta försök är betydelsefulla, sker de i alltför begränsad skala för att kunna ge entydiga resultat. Precis som den deliberativa teorin i stort vilar de på ett antal antaganden som måste undersökas empiriskt, och förtydligas, mycket närmare. En tvistefråga är synpunkten att medborgare som följer logiska diskursregler kan nå ett förnuftigt samförstånd genom deliberation. Naturligtvis sker detta ibland. Men med tanke på det moderna samhällets pluralistiska natur, kan deliberation lika gärna leda till konflikt och oenighet som till konsensus.

Den växande pluralismen i samhället – och den radikala pluralismen i dagens mångfaldspolitik – har fått andra att fråga sig om denna typ av deliberativ demokrati faktiskt kan förverkligas inom ramen för de moderna liberala politiska institutionerna.¹³ De menar att den deliberativa demokratin har ett alltför snävt fokus på den liberala

konstitutionella modellen för deliberation – vilken placerar deliberation inom det liberala rättssystemet, det representativa styret med dess liberala institutionella utformning samt de nationalstatliga gränserna. Denna ordning är inte dålig i sig, men den anses alltför snäv och exkluderande för att bära upp en stark form av demokrati, särskilt med tanke på de begränsningar som den kapitalistiska ekonomin påtvingar staten.¹⁴ Denna statsfokuserade liberala uppfattning av deliberativ demokrati är dåligt rustad att möta den tilltagande globaliseringen, som överskrider nationsgränserna, såväl som den radikala mångfaldspolitiken kring klass, ras och kön, som betonar skillnader framför konsensus. Därför måste enligt Dryzek den deliberativa demokratin återerövra sin kritiska röst.¹⁵ För detta fordras en betoning på intersubjektiv kommunikation som kan överskrida den liberala statens institutionella hinder – ett slags kommunikation som sträcker sig över konkurrerande diskurser – eller det Dryzek föredrar att kalla »diskursiv demokrati.« Härvidlag blir den allmänna opinionen något utöver medborgarnas samlade åsikter som registreras i opinionsundersökningar och allmänna val. Offentlig debatt och diskursiv de-

12. Simone Chambers, »Deliberative democratic theory«, i *Annual Review of Political Science*, vol 6 (2003), s 307–326.

13. Chantal Mouffe, *The democratic paradox* (2000).

14. John S. Dryzek, *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations* (2000).

15. Ibid.

liberation måste, enligt detta synsätt, erkännas som verksamma krafter som sträcker sig bortom gränserna för de liberala statliga institutionerna och deras maktstrukturer. Detta innebär att olika diskurser ifrågasätts i ett livskraftigt civilsamhälle, där reflekterande medborgare kollektivt diskuterar sina intressen och preferenser, vilket i sin tur kan påverka politiska beslut.

Vidare finns det de som ifrågasätter ett ännu mer grundläggande epistemologiskt antagande inom den deliberativa demokratiteorin: Följer medborgarna verkligen de logiska reglerna för förnuftiga samtal – och förmår de göra det? I den mån det är medborgarnas kommunikativa färdigheter som gör deliberativ demokrati möjlig, finns det skäl att ifrågasätta det grundläggande antagandet att människor förmår föra logiska resonemang med varandra. Influerade av Rawls och Habermas innovativa bidrag till diskussionen tar de flesta deliberativa teoretiker för givet att medborgarna kan vara logiska och förnuftiga – åtminstone under vissa förhållanden – vilket möjliggör förnuftigt samförstånd.¹⁶ Man ser medborgarna som självreflekterande aktörer, som inte bara klargör och verkar för

sina egna intressen, utan också aktivt definierar och kritiskt reflekterar över egna och andras önsknings mot bakgrund av konkurrerande motiv och värderingar.¹⁷ Många av den deliberativa demokratins skarpaste kritiker ser detta som orealistiskt. Dessutom finns det mycket inom kognitiv psykologi som pekar på att man bör fundera vidare på denna fråga.¹⁸ Kognitionsforskningen visar att människor faktiskt uppvisar olika färdigheter att resonera; de befinner sig ofta på olika utvecklingsstadium.¹⁹ Men även om allas färdigheter är välutvecklade kan sättet att resonera skilja sig. Dessutom bortser ofta demokratiteoretiker från emotioner, som i vardagliga samtal har visat sig vara tydligt sammanflätade med bruket av logisk förmåga.

Detta är en mycket viktig fråga när det gäller expertens roll i deliberativa sammanhang. Mycket av det vi vet om samspelet mellan fackexperter och medborgare understryker att det förekommer konflikter mellan olika sätt att resonera. Visserligen hänförs sådana konflikter vanligen till medborgarnas oförmåga att förstå den tekniska sakkunskapen, men detta återspeglar bara sakkunskapens privilegierade ställning

16. John Rawls, *En teori om rättvisa* (1999); Jürgen Habermas, *Theory of communicative action*, vol 1–2 (1984 resp. 1987).

17. James Bohman, *Public deliberation: Pluralism, complexity, and democracy* (1996).

18. Frank Fischer, *Citizens, experts, and the environment: The politics of local knowledge* (2000), s 242–262.

19. Rosenberg (2003).

i det moderna samhället. Det betyder inte nödvändigtvis att medborgarna faktiskt är oförmögna att resonera logiskt. Annan forskning visar att medborgarna ofta helt enkelt har ett annat sätt att resonera, mer anpassat till den sociala situationen.²⁰

Detta har kanske blivit allra tydligast i debatterna om miljömässiga och tekniska risker, särskilt med tanke på den höga graden av osäkerhet i dessa sammanhang. Fackexperter följer i sådana situationer ett tekniskt tankesätt som betonar sträng systematik, empiriska metoder och vetenskapliga bedömningar. För medborgarna däremot väger sociala sammanhang och erfarenheter tyngre än personliga beräkningar – något som kan kallas sociokulturell rationalitet.²¹ Med utgångspunkt i sociokulturell rationalitet kan oförutsedda konsekvenser anses fullt rimliga att ta i beaktande i det kortsiktiga beslutsfattandet, då denna typ av rationalitet är mer inriktad på sociala gruppers åsikter och omdömen samt på personliga erfarenheter. Vidare förlitar den sig mer på processer än på utfall. Denna sociokulturella kunskap inriktar sig mindre på statistiska sannolikheter än på de förhållanden under vilka problem identifieras och offentliggörs, på individens position i samhällsgemen-

skapen och på samhällets värderingar i stort. Till detta hör frågorna om vilken relevans resultaten har för specifika sociala sammanhang, vad de betyder för det samhälleliga systemet som helhet och hur de förhåller sig till gemensamma värderingar. I denna process förlitar sig medborgarna helt enkelt på en annan del av det praktiska förnuftet.²² Precis som det postempiriska epistemologiska perspektivet har visat, är medborgarna inte så irrationella som det kanske först kan verka. Det räcker alltså inte med den vanliga beskrivningen att medborgare behöver lära sig mer om fackexpertens sätt att resonera – vi ser att även experten måste lära sig mer om det praktiska förnuft som präglar medborgarens värld. Det är i den världen, snarare än i den akademiska, som man tänker sig att expertråden ska tillämpas.

Med en sådan utgångspunkt inser man ganska enkelt att förhållandet mellan expert och klient bör omprövas. Framför allt måste det kopplas till en bredare förståelse av rationalitetsbegreppet, en uppgift som inte är så mystisk som den kanske låter. Tack vare den socialkonstruktivistiska skolan inom vetenskapssociologin – ett empiriskt experiment i sig – vet vi att det varken är något nytt eller unikt att

20. Alonzo Plough and Sheldon Krinsky, »The emergence of risk communication studies: Social and political context«, i *Science, technology, and human values*, vol 12, nr 3–4 (1987).

21. Frank Fischer, *Reframing public policy: Discursive politics and deliberative practices* (2003).

22. *Ibid*, s 181–201.

räkna med sociokulturella faktorer.²³ I själva verket visar sig just sammanflätade empiriska och normativa variabler ingå i en mer korrekt beskrivning av vetenskapen – både den som utövas i laboratoriet och den som ligger till grund för expertråd – än forskarsamhällets värdeneutrala, objektiva bild av vetenskap. Normativa antaganden och subjektiva omdömen som både definierar de objekt som undersöks och avgör vilka kriterier som ska gälla vid mätningar är redan inbyggda i forskningens utformning. Det finns alltså ingen strikt uppdelning mellan fakta och värderingar. Och när det gäller att ta hänsyn till den sortens normativa aspekter så har experterna inget företräde framför medborgarna. Dessutom är det vanligen de outtalade eller dolda normativa antagandena bakom expertråden som bekymrar medborgarna, inte de tekniska råden i sig. Medborgarna ber sällan att få granska beräkningarna. Och när de gör det så finner de enkelt andra experter att stödja sig på.

När vi väl erkänt vikten av icke-tekniska former av logik inom socialt handlande – i synnerhet sammanblandningen av tekniska och normativa hänsynstaganden inom tillämpad vetenskap – kan vi utforska en rad nya innovativa förhållningssätt som för samman experterna och deras klienter medborgarna.

Ett område där man redan har tagit viktiga steg i denna riktning är de deltagardrivna forskningsprocesserna.

Att underlätta möjligheterna till beslutspåverkan:

Experter som deltagare

Diskussionen ovan leder oss fram till det lärandets roll. Den deliberativa teorin betonar framför allt sin insats på frihetens och jämlikhetens område. Men i den värld vi lever i är det inte tillräckligt med deliberation för att uppnå dessa värden. Trots att frihet och jämlikhet är grundläggande värden i deliberativa projekt tenderar deliberationsteoretiker att hoppa över eller ta för givet de mellanliggande steg som fordras för att förverkliga dessa värden. Med tanke på dagens sociala och kommunikativa ojämlikhet kan den demokratiska politiken inte bara handla om individens rättigheter och kollektivt beslutsfattande. Precis som Rosenberg har klargjort i sitt banbrytande arbete om deliberation, så måste den »verka för att utveckla självständiga medborgare, skapa jämlika sociala utbyten som kan komplettera varandra och omvandla arenorna för sådana utbyten till integrationsskapande gemenskaper«. I stället för att bara betona jämlikhet och fritt deltagande i deliberativa processer, måste ett demokratiskt styre

23. Sheila Jasanoff, Gerald E. Markle, James C. Peterson och Trevor J. Pinch (red), *Handbook of science and technology studies* (1995).

fokusera på konstruktivt deltagande och samhällsförändring. »Det räcker inte att tänka sig [medborgardeliberation] som en arena där ett inkluderande och jämlikt deltagande av sig självt skapar kollektivt beslutsfattande.« Deliberativa strukturer »måste utformas även som pedagogiska hjälpmedel som främjar de möjligheter till personlig självständighet och konstruktiva mellanmänniska relationer som fordras för styrning av vanliga människors liv«. ²⁴

Diskursiva demokrater måste alltså ompröva den politiska utformningen av de deliberativa strukturerna. Dessa måste göras till politiska lärandeprocesser. Ur denna synpunkt är den deliberativa demokratin i dagsläget snarare ett projekt *inom* staten än ett alternativ till den. Målet är att stödja medborgarnas strävan efter att bättre förstå och framföra sina egna tankar och intressen inför maktavare och motståndare. ²⁵ Deltagande har ett värde i sig, men deliberationen måste bli mer direkt förknippad med den »pedagogiska nytta« den erbjuder. ²⁶ Utmaningen som sådan är alltså att underlätta deltagarnas psykosociala och kognitiva utveckling. I denna process måste medborgarnas färdigheter kontinuerligt identifieras och

utvecklas. Man bör inte inrikta sig på ett abstrakt jämlikt och fritt deltagande, utan på att konkret underlätta den kommunikativa interaktionen.

I detta sammanhang kan vi vända oss till annan litteratur, som inte har uppmärksamats särskilt mycket inom vare sig demokratiteori eller samhällsvetenskaperna överlag, nämligen den litteratur som behandlar kritisk pedagogik och aktionsinriktad deltagardriven forskning (fortsättningsvis används begreppet *deltagardrivna forskningsprocesser* om dessa båda tillsammans). Det omfattande arbete som utförts inom dessa områden ger god vägledning om hur projekt av detta slag kan drivas vidare, särskilt i fråga om fackexpertisens roll. ²⁷ Dessa verksamheter är framför allt inriktade på det civila samhället och erbjuder praktisk kunskap och inblick i hur man skapar förutsättningar för och främjar medborgares och grupperas deltagande. Med Cornwalls uttryck skapar de »en ny arkitektur för demokratisk praktik«. ²⁸ Här förenar man experternas och medborgarnas arbetsinsatser i stället för att dela upp dem, så som Dewey menade att man borde göra, vilket gör vår förståelse av den deliberativa metoder och dess villkor mycket klarare.

24. Rosenberg (2003), s 14.

25. Fischer (2000).

26. Rosenberg (2003).

27. Fischer (2000).

28. Andrea Cornwall, *Making spaces, changing places: Situating participation in development*, Institute of Development Studies working paper nr 170 (2002).

Kritisk pedagogik och deltagardriven forskning, som spreds till delar av Nordamerika och Europa efter att ha utvecklats framför allt i länder i tredje världen, är handlingsinriktade metoder för att förstå, kollektivt undersöka och lösa sociala problem. De har företrädesvis utvecklats av intellektuella, aktivister och progressiva experter i utvecklingsländerna, som förknippats med politisk kamp, och av »nya sociala rörelser« i industriländerna. En viktig del i dessa strävanden har varit skapandet av nya alternativa politiska kulturer och deltagarbaserade institutioner som bär upp dem.²⁹ Dessa projekt har i sig utgjort sociala forum – för att inte säga laboratorier – där man experimenterat med nya sociokulturella metoder för utbildning, deltagardrivna processer och fackexpertis.³⁰

Experiment av detta slag, som lägger tyngdpunkten på beslutspåverkan och strategier för självhjälp genom kritisk dialog, är ämnade att motverka de byråkratiska och elitistiska tendenser som utmärker politiska och institutionella beslutsprocesser av i dag.³¹ Målet för både teoretiker och aktivister i dessa rörelser är att skapa eller utveckla icke-hierarkiska kulturer som medger verklig deliberation i betydelsen reflexiv kommunikation. Särskilt betydelsefulla

är dessa deltagarorienterade forskares försök att tänka i nya banor kring de hierarkiska strukturer som i regel utmärker fackexpertisens verksamhet. Är det möjligt, frågar de sig, att demokratisera de deliberativa relationerna i hög grad hierarkiska ordning, i synnerhet förhållandet lärare–elev och expert–klient? I detta syfte har intellektuella och aktivister inriktat sig på förhållandet överordnad–underordnad, som experter vanligen har till sina klienter.

Den radikala brasilianska utbildningsreformatorn Paulo Freires arbete har haft särskilt stort inflytande på de deltagardrivna forskningsprocesserna.³² Genom att hjälpa människor – i första hand ursprungsgrupper – att lära sig läsa, utveckla en insikt om sin egen sociala situation och konfrontera de krafter som förvisat dem till ett liv i förtryck – har dessa deltagarorienterade metoder framhållit reflekterad, kritisk förståelse av de lokala sociopolitiska sammanhangen och den övergripande politiska värld som de ingår i. Uppgiften börjar med en »problematiseringsprocess«, som söker sätta fingret på och avslöja de underliggande orsakerna till specifika sociala förhållanden. Tvärtemot det gängse teknokratiska angreppssättet, som hanterar problem enbart som svårigheter som ska »analy-

29. Fischer (1990).

30. Fischer (2000); Fischer (2003).

31. Robert Chambers, *Whose reality counts?: Putting the first last* (1997).

32. Paulo Freire, *Education for critical consciousness* (1974); *Pedagogik för förtryckta* (1977).

seras« och »lösas«, innebär denna problematisering att sociala problem kodifieras och presenteras narrativt, som berättelser. Allteftersom dessa berättelser utvecklas sätts deltagarna i stånd att förändra sina relationer till både den sociala och den fysiska världen. Kunskap som sådan visar sig vara ett makt- och kontrollinstrument, särskilt som den får definiera olika gruppers platser och roller i samhällsstrukturen. Inriktade på den diskursiva konstruktionen av sociala identiteter och den mening som skapar deras värld lär sig de som deltar i de framväxande berättelserna att tänka ut olika sätt att stå emot, bekämpa och förändra problematiska institutioner och praktiker.

I deltagardrivna forskningsprocesser strävar man alltså efter att sammanfoga de materiella och sociala förutsättningarna för kritiskt tänkande och lärande. Här beskrivs pedagogiska metoder som stärker medborgarnas färdigheter att med sitt eget språk lägga fram problem, frågor och handlingsätt samt de sociala innebörder och identiteter som är förknippade med dem. Genom att ge liv och röst åt de intressen och angelägenheter som annars bara utgör de maktlösas tysta viskningar, skapas under denna process metoder för deltagande som vill bidra till att förändra själva diskursen i sådana rum. En strategiskt viktig del i detta är att arbeta med de

»dolda berättelser« som i skymundan formar de deliberativa processerna.³³

Deliberativa demokrater måste ta tillvara dessa erfarenheter för att nå en djupare förståelse av de sociala förhållanden som ligger till grund för deliberation. Framför allt bör de snarare inrikta sig på politisk konflikt och meningsskiljaktigheter än på konsensus och enighet. Genom konflikter kan medborgarna lära sig nya sätt att se och tänka och samtidigt få respekt för människor med andra synsätt. I stället för att se pluralism som något problematiskt, borde uppgiften vara att på ett dialektiskt sätt vinna nya kunskaper genom den.³⁴ Konflikt och oenighet bör ses som nödvändiga förutsättningar snarare än som hinder för ett socialt samförstånd.

Avgörande för dessa åtgärder är den så kallade facilitatorns roll. De senaste två årtiondena har facilitering blivit en allt vanligare konfliktlösningstrategi inom olika politik- och planeringsområden. Facilitatorn söker i sådana sammanhang medla mellan fasta intressen. Vid deltagardrivna forskningsprocesser har facilitatorn dock en helt annan roll. Här söker han först och främst utveckla reflektion och samtal kring själva intressena. Facilitatorn i den sortens samtal försöker skapa deliberativa rum och, utan att vara alltför påträngande, ta initiativ till problematisering, reflexivt lärande och medborgerlig beslutspåver-

33. James C. Scott, *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance* (1986).

34. Mouffe (2000).

kan.³⁵ Man medger att det fordras vissa deliberativa regler och försöker avgöra vilka som fungerar och inte fungerar i olika sammanhang.

Grundläggande här är strävan efter att leda förhållandet mellan experter och deltagare i ny riktning. Det gör man genom att minimera det sociala, känslomässiga och intellektuella avstånd som oftast fjärrar fackkunskapen från deltagarnas livsvärld.³⁶ Medlet för sådan facilitering är dialog – i vissa fall i form av rollspel – där deltagarnas åsikter, övertygelser och personligheter hela tiden samspelar i lärandet, såväl dess karaktär som dess form och riktning. Facilitatorn söker under processens lopp hjälpa deltagarna att blottlägga dessa övertygelser och uppfattningar. De ombildas till berättelser som kan uttryckas i mer offentliga sammanhang och användas för att utveckla såväl motbilder av faktiska och möjliga verkligheter som olika alternativa identiteter förknippade med dem. Det gemensamma alternativa meningsskapandet bidrar även till att bygga upp solidaritetsnätverk och människors tilltro till sin egen kunskap och sina egna färdigheter. Den egna medverkan får ett erkännande och skapar en känsla av ens egen förmåga.

Det är således tydligt att detta spänner

över mycket mer än den sorts facilitering som på senare tid använts vid gruppdiskussioner, såsom fokusgrupper och medborgarpaneler. En grundläggande insikt i de deltagardrivna forskningsprocesserna är den att också facilitatorerna måste anpassa sig på olika sätt. Om denna sorts samarbetsinriktade forskning ska fungera är det nödvändigt med facilitatorer vars klientkontakt inte bara är kontraktsmässig eller serviceinriktad; det krävs stort socialt engagemang och ett stort mått av personlig utveckling. Och detta är lättare sagt än gjort. De mycket speciella psykosociala krav som ställs på dem som ska leda processerna innebär ett ifrågasättande av det sociala, känslomässiga och intellektuella avståndet mellan facilitatorn och klientens livsvärld. En sådan utbildning måste föra facilitatorn närmare klientens naturliga sammanhang – dennes vardagsupplevelser, kultur och intressen.³⁷

Slutsats: Utmaningen inför framtiden

De fackdiscipliner som anammar mer samarbetsinriktade interaktionsformer omorienterar sig från auktoritativ rådgivning till de mycket annorlunda sociala färdigheter som fordras för fa-

35. Jeremy Holland och James Blackburn (red), *Whose voice? Participatory research and policy change* (1998).

36. Larry Hirschhorn, »Alternative service and the crisis of the professions« i John Case och Rosemary C. R. Taylor (red), *Co-ops, communes, and collectives: Experiments in social change in the 1960s and 1970s* (1979), s 153–193.

37. Fischer (2000).

cilitering. I stället för att erbjuda paketlösningar måste experterna lära sig att förstå, formulera och lägga fram politiska alternativ och argument som allmänheten kan överväga. Förutom de analytiska färdigheter som alltid fordras måste fackexperter kunna lägga fram och uttyda information för den breda allmänheten. I detta är fackexperten lika mycket pedagog som självständig politisk specialist. Den pedagogiska uppgiften består i att hjälpa människor att känna igen och bena upp de underliggande antaganden och konflikter som berör specifika politiska ståndpunkter, liksom konsekvenserna av konkurrerande metoder för att jämka samman dem. Eftersom det finns en mängd olika typer av situationer och sammanhang att hantera, måste arbetet förankras i förmågan att uttolka, en förmåga som i hög grad försummas i professionsutbildningens kursplan.

Jag menar inte att fackexpertisen alltid bör vara deltagarorienterad eller att alla medborgare ständigt ska »vara deliberativa«. Det jag efterlyser är en ny roll, som kan komplettera den mer traditionella inriktningen. Den kan

mycket väl utvecklas som en ny specialisering inom olika fackområden för dem som arbetar dels med att ta fram handlingssätt som rör kommunikation med medborgarna och samarbetet med allmänheten, dels med de epistemologiska frågor som berör detta.

Detta är förstas en mycket stor utmaning. De yrkesverksamma experternas klassiska hållning är starkt präglad av nypositivistiska och rationalistiska epistemologier. Dessutom finns det en utbredd mening om att medborgarde liberation och samarbetsinriktad forskning utgör ett hot mot yrkesauktoritet och yrkesstatus. Men denna uppgift utgör en viktig och fascinerande utmaning för det växande antal fackexperter som har kommit att inse de konventionella metodernas begränsningar. Progressiva experter bör i sin forskning prioritera utforskningen och förverkligandet av dessa deliberativa och deltagarorienterade metoder. Detta kan vara helt avgörande för demokratins blomstring och livskraft i ett komplext samhälle.

*Översättning från engelskan
av Elizabeth Ask de Lambert*